

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ТЕРНОПІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Юридичний факультет

Кафедра психології та соціальної роботи

КУРСОВА РОБОТА

з дисципліни „Технологія соціальної роботи”

на тему:

«Технологія реалізації моделі соціальної роботи з
дезадаптованими дітьми та молоддю»

Студентки 3-го курсу 31-СР групи
Галузі знань 1301 – „Соціальне забезпечення”
Напрямку підготовки 6.130102 – „Соціальна робота”
Сиглової Юлії

Керівник:

Бугерко Ярослава Миколаївна

Національна шкала _____

Кількість балів _____ **Оцінка: ECTS** _____

Члени комісії:

_____ (підпис) _____ (прізвище та ініціали)

_____ (підпис) _____ (прізвище та ініціали)

_____ (підпис) _____ (прізвище та ініціали)

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З ДЕЗАДАПТОВАНИМИ ДІТЬМИ І МОЛОДДЮ.....	5
1.1. Поняття соціально-дезадаптованої поведінки.....	5
1.2. Основні фактори соціальної дезадаптації дітей в сучасному суспільстві.....	8
РОЗДІЛ 2 СУЧАСНІ ТЕХНОЛОГІЇ РОБОТИ З ДІТЬМИ У СТАНІ СОЦІАЛЬНОЇ ДЕЗАДАПТАЦІЇ.....	14
2.1 Аналіз методики соціальної роботи з дезадаптованими дітьми і молоддю.....	14
2.2 Розробка і обґрунтування авторської технології роботи з дітьми у стані соціальної дезадаптації.....	19
РОЗДІЛ 3 АНАЛІЗ ОТРИМАНИХ ЕМПІРИЧНИХ ДАНИХ.....	24
ВИСНОВОК.....	32
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	35
ДОДАТКИ.....	37

ВСТУП

Процеси трансформації, які мають місце сьогодні в сучасному українському суспільстві, супроводжуються досить глибокою кризою, котра охопила всі сфери суспільства. На сучасному етапі розвитку України перед науковцями постає доволі складне завдання – осмислити причини цієї кризи. Фактично український соціум знаходиться сьогодні у стані ціннісно-нормативної дезінтеграції, тобто соціальної анемії, яка виявляється як на макро-, так і на мікросоціальному рівнях організації суспільства. При цьому відбувається заповнення соціального простору різноманітними проявами соціальної дезадаптації (злочинність, екстремізм, наркоманія, пияцтво, суїцидальні нахили тощо), що супроводжується порушенням або ігноруванням значною частиною індивідів існуючих норм права та моралі. В умовах кризового стану суспільства особистість опинилася в складній ситуації вибору цінностей, пріоритетів, засобів адаптації. І, на жаль, найбільш гостро це відчувається саме в підлітковому віці.

Беззаперечним є той факт, що підлітки – це найближче майбутнє країни, її майбутні трудові ресурси, важливий потенціал її сталого розвитку. Проте підлітковий вік є найбільш складним періодом розвитку особистості. Саме цей період є сприятливим як для прогресивного становлення підлітка (формування системи моральних цінностей, переконань, пошуку свого місця в дорослому світі, у професійній діяльності), так і для розвитку відхилень у цьому процесі. Саме тому, серед глобальних проблем оздоровлення суспільства особливе й дуже важливе місце посідає створення й запровадження в педагогічну практику працюючої системи профілактики та корекції соціально-психологічної й шкільної дезадаптації дітей.

Питаннями соціально-педагогічної допомоги дезадаптованим підліткам займалися такі вчені як: С. Бородуліна, В. Бочарова, Ю. Гапон, Р. Дахно, І. Дутчак, І. Зверева, Ю. Клейберг, Н. Максимова, З. Сливка, Т. Тупяк, С. Хлеб'як, М. Шакурова; до проблем «дітей вулиці» зверталися О. Гуляр, З. Зайцева, Т.

Зайчевська, А. Зінченко, А. Капська, Н. Максимова, Л. Моруга, С. Новік, О. Самолова та багато інших. Водночас, попри чисельну увагу до досліджуваної проблематики з боку науковців, труднощі в спілкуванні з такими підлітками – все ще залишаються однією з найгостріших проблем, із якою останнім часом усе частіше стикаються соціальні педагоги. Все вище сказане й обумовлює актуальність обраної теми дослідження.

Мета дослідження – проаналізувати теоретичні та практичні аспекти технології соціальної роботи з дезадаптованими підлітками.

Відповідно до поставленої мети нами було сформовано наступні **цілі і завдання**:

- розкрити сутність соціально-дезадаптованої поведінки;
- розглянути основні фактори соціальної дезадаптації дітей в сучасному суспільстві.
- дослідити сучасні технології роботи з дітьми у стані соціальної дезадаптації;
- здійснити розробку і обґрунтування авторської технології роботи з дітьми у стані соціальної дезадаптації;
- проаналізувати отримані емпіричні дані та зробити відповідні висновки.

Об'єкт дослідження – підлітки у стані соціальної дезадаптації.

Предмет дослідження – інструменти, методи та засоби профілактики та подолання соціально-дезадаптованої поведінки підлітків.

Методи дослідження. В процесі написання цієї роботи ми використали комплекс загальнонаукових методів — історичного, аналізу і синтезу, системного та процесного підходів, застосування яких та опрацювання широкої джерельної бази дали можливість забезпечити всебічне вивчення проблеми та достовірність отриманих висновків. Обробка даних здійснювалась з використанням засобів комп'ютерної техніки, зокрема електронного текстового редактора Microsoft Office 2016.

Структура роботи. Курсове дослідження складається зі вступу, основної частини, висновку та списку використаних джерел.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ПІДВАЛИНИ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З ДЕЗАДАПТОВАНИМИ ДІТЬМИ І МОЛОДДЮ

1.1 Поняття соціально-дезадаптованої поведінки

Як зазначає Я. І. Гилинський, соціальнодезадаптованою визнається поведінка, котра є наслідком порушення процесів соціалізації індивіда. Термін «соціалізація» – це процедуравходження дитини у соціальне середовище, опанування нею цінностей, традицій, моралі, стереотипів спілкування, норм поведінки, тобтоусього того, що складає культуру людини. Якщо дитина, з різних причин, порушує утверджені уявлення суспільства щодо соціальної прийнятності поведінки, не дотримується соціальних норм, то її поведінка визначається соціально дезадаптованою [3, с. 13].

Зазначимо, що розуміння соціальної дезадаптації є не однозначним: відхилення від загальноприйнятих шаблонів та норм поведінки можуть належати видатній, непересічній людині, або бути ознакою необхідності вживання до неї коригуючих заходів, з ціллю допомогти в оптимізації процесу її входження у соціальне середовище.

Діалектика феномену «порушення соціальних норм» розглядається так, що девіантна поведінка виступає як деструктивна (негативна), так і революційна (позитивна) тенденція. Історичний досвід підводить нас до того, що особи, вчинки котрих суперечать традиційним уявленням та стереотипам, підлягали критиці, були переслідувані та гнані, а в кінці - визнавалися новаторами. Існує маса прикладів, коли люди, котрих вважали небезпечними в суспільстві, насправді помагали його розвиткові, оскільки їхні вчинки ломали старі уявлення та ціннісні орієнтири [6, с. 21].

Таким чином, в науковому світі існує багато дискусій з приводу трактування категорії «соціально-дезадаптована» поведінка, але, на наш погляд, найбільш точно визначення цього терміну надає Н. В. Знаковська: «Девіантна

(соціально дезадаптована) поведінка - це система вчинків, або окремі вчинки, які входять у протиріччя з існуючими у суспільстві нормами»[8, с. 91].

Шкільна дезадаптація - це утворення неадекватних психологічних механізмів пристосування дитини до школи у формі порушень навчання й поведінки, конфліктних стосунків із найближчим соціальним оточенням, психогенних захворювань і реакцій, підвищеного рівня тривожності, порушень в особистісному розвитку.

Як зазначає Т. М. Швець, нерідко симптоми дезадаптації зовні не виявляються, але дитина дуже боляче переживає всі шкільні проблеми (це супроводжується тривогою, відсутністю апетиту й розладом сну), тобто в неї спостерігаються реакція як активного, так і пасивного протесту. Це може виявитися в настороженості, невпевненості, агресивності без причини[19, с. 50].

При цьому, досліджуючи прояви соціально-дезадаптованої поведінки підлітків, А. І. Гусєв виокремлює такі її основні види:

- адиктивна - поведінка особи, котра обтяжена хімічною залежністю, наприклад, від наркотиків, алкоголю чи других хімічних речовин;
- делінквентна - виконання дрібних порушень закону, за котрі підлітків не часто притягають до відповідальності;
- обумовлена гіперздібностями людини - талант у одній сфері дуже часто супроводжується девіантною поведінкою в повсякденному житті;
- патохарактерологічна - поведінка особи, що обумовлена патологічними перемінами характеру, котрі утворились у ході виховання;
- психопатологічна - обумовлена присутністю психічного захворювання в особи [4, с. 115].

Кожен з названих типів поведінки може являтися причиною виникнення в дитини непорозумінь з законом. Проте шляхи дійового виправлення становища при кожному із вказаних типів девіацій повинні враховувати першопричини її виникнення.

Головним проявом девіантного поведіння в дітей і підлітків є явище «важковиховуваності», що виражається в опорі дитини педагогічним діям

дорослого. Важковихованість є наслідок неповного засвоєння дитиною ствердого соціального досвіду. При наступному поглибленні соціальної дезадаптації трапляється перехід до делінквентних, що згодом перетворюється у кримінальні форми поведінки. Зауважимо, що психологічної точки зору поміж цими поняттями не існує безкомпромісної різниці. Обидва поняття є тільки послідовними етапами до заглиблення процесу соціальної дезадаптації індивідуальності[8, с. 93].

Отже, дезадаптація підлітків - одна з найактуальніших проблем сучасного суспільства через те, що відомості щодо поширення цього явища хоча й різняться, але однаково вражають, бо кожен із підлітків - майбутнє суспільства, держави, людства загалом; тенденція до зростання дитячої дезадаптації вказує на недостатність, непослідовність і теоретичну необґрунтованість кроків, спрямованих на вирішення цієї проблеми з боку держави та суспільства.

1.2 Основні фактори соціальної дезадаптації дітей в сучасному суспільстві

Сучасні педагоги і психологи вважають основним фактором формування соціально-дезадаптованої поведінки соціальні передумови. До соціальних передумов належать такі: стійкість соціальних стандартів поведінки учня в школі, часту зміну шкіл (наприклад, у родинах військових), надмірну перевантаженість шкільної програми через психофізіологічні особливості дитини.

До соціальних факторів належать також сімейні (конфлікти, алкоголізм, рання психологічна депривація) та шкільні (конфлікт із педагогами, неврахування ними особистісних рис дітей, неприйняття в колективі однокласників) (І. Калачева) тощо.

Педагог О. Балакірева як передумову дезадаптації виділяє соціально-педагогічну занедбаність. У зв'язку із соціальним неблагополуччям зростає кількість дітей, що виховуються в умовах емоційної депривації, гіперопіки, бездоглядності, а нерідко й жорстокої поведінки. Батьки в таких випадках не несуть ніякої відповідальності за навчання та виховання своєї дитини. Цинізм, брутальність, незацікавленість і негативний соціальний приклад батьків негативно впливають на дітей, затримують і спотворюють їхній своєчасний морально-етичний і духовний розвиток, формування трудових і вольових установок [15, с. 59].

Першопричиною соціальної дезадаптації вважається ексцеси у стосунках між дитиною та дорослим. Варто зазначити, що сучасна традиція виховання здійснюється у межах парадигми заохочення - покарання. При з'явленні вихованця певних ускладнень, вихователь, у випадку незнання альтернативи негативній оцінці, розпочинає зловживати таким методом. Більш того, від'ємна оцінка дитини часто поширюється на людину вихованця у цілому, створюючи, таким чином, фрустрацію одночасно двох життєво-важливих потреб, зокрема: потреби ухвальній оцінці оточуючими та потреби у

самоповазі - задовільній самооцінці. Пригадаємо, що саме дані потреби називаються базовими та є провідними для кожного підлітка. А тому подібна обстановка виявляється для нього психотравмуючою. Так, як внутрішній світ підлітка розвинений ще недостатньо, то перешкоди, котрі постали на шляху втіхи його соціально важливих потреб, не стимулюють до активних дій для їх подолання. Замість такого починають формуватися захисні механізми, котрі покликані попередити особистість від сприймання небажаної інформації, позбутися тривоги та напруженості [8, с. 93].

Варто вказати, що захисні механізми, які викривляють реальність задля невідкладного забезпечення психологічного блага, діють за рахунок дезінтеграції поведінки і виникнення особистісних новоутворень, котрі потворюють звичайний процес соціалізації.

До новоутворень Н. В. Знаковська відносить:

- явище «сміслового бар'єру» - дитина ніби не тямить, або не чує того, що промовляє до неї доросла людина;

- явище «афекту неадекватності» - має місце при неуспіху в діяльності та породжує негативне емоційне самопочуття, яке характеризується ігноруванням факту неуспіху чи небажанням признати себе винуватим;

- розбіжність ставлень - різницю суб'єктивних уявлень підлітка щодо власних відносин та ставлення до себе, до других осіб, до діяльності з конкретним змістом і проявами цих відносин.

- згодом спостерігається наступне: збільшена схильність до навіювання; низький рівень зрілості особи; засвоєння асоціальних установок; невпевненість в собі; недовіра до людей; нестійка самооцінка; не сформованість морально-етичних бачень; уразливий контроль життєво важливих потягів; гіпертрофоване почуття сорому, страху перед майбутнім, провини. Усе зазначене може компенсуватись проявами зухвальства, нігілізму, цинізму, агресивності та жорстокості що, в підсумку, стає підґрунтям для формування готової до правопорушень людини [8, с. 94].

При цьому, П. В. Коротков зазначає, що явище розбіжності ставлень слугує базовим для вироблення делінквентної поведінки, оскільки він обумовлює нездатність підлітка побачити власні від'ємні якості, і, як результат - відсутність прагнення до протидії цим недолікам. Вимоги вихователів залишаються зверхніми щодо підлітка. Внутрішньо він їх не сприймає, що спричинює формальне виконання вказівок вихователя чи активний опір виховному процесу. Пізніше поведінка підлітка не лише не покращується, а, навпаки, ще сильніше відхиляється стосовно соціальної норми. Це обумовлюється тим, що по мірі дорослішання, особистість почувається все більше самостійною від зовнішніх вражень. Поступово привичка виконувати щось корисне лише із примусу, зумовлює до остаточної утрати соціально значущих орієнтирів, та породжує відчуття нудьги й повсякденності. А це у свою чергу, зумовлює пошук зовнішніх, дуже часто фальшивих засобів переміни психічного стану[9, с. 99].

Феномен схильності до адитивної поведінки складається з цілого комплексу особистісних прикмет, а також ряду складових другого роду (соціальний контекст, спадковість, характерологічні особливості тощо). З психологічної точки зору відсутня суттєва відмінність між характером споживаних речовин. Принциповим для цього типу поведінки є зусилля особи змінити власний психічний стан для уникнення зіткнення з реальністю.

В підлітків причинами вживання психотропних речовин, тобто тих, які змінюють психіку, виступає цікавість, можливість безкарано порушити заборони, ризикнути. Надалі це стає способом самоствердження, зняття психологічних бар'єрів, отримання «кайфу», проявом бравати, засобом втечі від «монотонної», «сірої», «нудної» дійсності.

Важливим моментом в формуванні адитивної поведінки становить виникнення психологічної впевненості до готовності вживати психотропні речовини. Результати досліджень свідчать, що існує цілий ряд основних рис, що притаманні людям, котрі зловживають наркотиками або алкоголем. Серед найважливіших: слабкий розвиток самоконтролю та самодисципліни; невміння

долати труднощі; низька стійкість до усяких несприятливих впливів; емоційна нестійкість; неадекватна реакція на фруструючу ситуацію; невміння розшукати продуктивний вихід із конфліктної ситуації. Нескладно підмітити, що всі оці риси притаманні погано адаптованим підліткам [10, с. 101-102].

Отож, схема створення психічної залежності від алкоголю і наркотиків має наступний вигляд:

-нездатність особи до продуктивного виходу із ситуації щодо утрудненості задоволення життєво важливих соціальних потреб, котра створюється наслідок певного поєднання особистісних властивостей - особистісна схильність;

-неефективність або несформованість засобів психологічного захисту людини, що перетворюють підліткову схильність в психологічне бажання до зловживання психотропними речовинами;

-наявність психотравмуючої(фруструючої) ситуації, яка актуалізує прояви цієї психологічної готовності;

-поінформованість підлітка щодо властивості психотропних речовин, котрі дають можливість скинути психічну напругу та досягнути емоційного комфорту.

При цьому, Н. В. Знаковська зазначає, що вподобання щодо вживання наркотичних речовин за теперішнього стану законодавчих норм, автоматично є причиною криміногенної поведінки підлітка. Інакшими наслідками зловживання психотропними речовинами можна назвати неминучі порушення як психофізіологічного так й особистісного розвитку дитини, що пов'язані із порушеннями дії центральної нервової системи та формуванням особистості наркотичного типу. А це може бути однією із причин створення патохарактерологічного і психопатологічного типів девіантної поведінки [8, с. 95].

Патохарактерологічну і психопатологічну типи девіантної поведінки спричинює порушення психічного розвитку особи підлітка, що пов'язане з наявністю в нього (при патохарактерологічному типі) психопатій, акцентуацій

характеру, невротичних розладів і порушення потягів; та присутності рис початкових проявів психічних захворювань (психопатологічний тип поведінки).

Варто зазначити, що наявність порушень в психічному розвитку особи підлітка, не обов'язково призводить до формування у нього девіантної поведінки, проте данні проведених в пенітенціарних установах досліджень свідчать, що психічні аномалії присутні у 56% до 78% підлітків, які утримуються в подібних закладах. Найбільш розповсюдженими психічними аномаліями є: прояви органічного враження мозку і інтелектуальна недостатність (53%); психопатичний розвиток і психопатії (28,9%) [17, с. 55].

Згадаємо, що акцентуації характеру - є крайніми варіантами норми, за котрих окремі особливості характеру надто посилені. Кожному типу акцентуацій притаманні тільки йому слабкі сторони.

Психопатію від акцентуації можна відрізнити за наступними ознаками:

-акцентуації проявляються здебільшого у підлітковому віці, а психопатії - протягом всього життя;

-прояви рис характеру при акцентуаціях фігурують в певних ситуаціях; при психопатії мають місце незалежно від ситуацій;

-при акцентуації надзвичайно рідко виникає соціальна дезадаптація та можливе повернення до норми; щодо психопатії, то соціальна дезадаптація буває суттєво частіше;

-при акцентуації ексцеси поведінки, створюються як відповідь на конкретний тип психотравмуючої ситуації; при психопатії - ексцеси поведінки виникають при будь-котрих психотравмах, а подекуди без видимих на це причин.

Серед других порушень психічного розвитку особи підлітка, важливу увагу потрібно звернути на порушення потягів. Воно має складні психологічні і фізіологічні причини. Загальним для усіх типів порушення потягів є те, що вони виражаються в створенні стійкого, а іноді непереможного прагнення здійснити правильні дії.

Розглянемо види порушення потягів.

1. Втечі з дому можуть бути ситуаційно зумовленими і пов'язаними із патологічним потягом до бродяжництва. Ситуативно зумовлені втечі поділяються на:

- імпульсивні –втечі, котрі повстають як відповідь на небезпечну ситуацію;
- емансипаційні - втечі, котрі виникають як мета до різноманітності, пригод та ризику;
- демонстративні - втечі, котрі здійснюються з метою привернення чи вороття уваги матері чи об'єкта закоханості, чи щоб обійняти привілейоване місце поміж однолітків.

Втечі, як порушення потягів, виникають без будь-яких очевидних причин, за нормальних сімейних відносин. Підлітки перед утечею відчують непереборне бажання піти, занепокоєння. Вони несподівано йдуть з дому, можуть мандрувати по всій країні, а потім можуть самотужки повертатись, та дати обіцянку «так більше не робити».

2. Потяг до підпалів - може обумовлюватися різними психологічними і психопатологічними причинами. Він задовольняє потребу в розрядці психічного напруження та отриманні задоволення.

3. Сексуальні перверзії і гомосексуалізм в підлітковому віці в переважній більшості інцидентів мають природу ситуативно зумовленої поведінки, котра із віком безслідно зникає, чи є обумовленою засадами відповідної субкультури («опустити» члена групи, який провинився, бажання «покарати»).

Девіантна поведінка котра обумовлена гіперздібностями людини уміє проявляти в ігноруванні реальності, необізнаності у елементарних повсякденних питаннях, дивакуватості, тощо. У той же час, особи із яскраво вираженими здібностями у випадку несприятливих умов для розвитку їхнього таланту можуть опинитися в категорії девіантних [4, с. 115-116].

РОЗДІЛ 2

СУЧАСНІ ТЕХНОЛОГІЇ РОБОТИ З ДІТЬМИ У СТАНІ СОЦІАЛЬНОЇ ДЕЗАДАПТАЦІЇ

2.1 Аналіз методики соціальної роботи з дезадаптованими дітьми і молоддю

Природа соціально-педагогічної діяльності із дітьми неоднакової девіантної поведінки полягає у організації підвищеного турботи, виховання в них почуттів власної гідності, упираючись на позитивні атрибути характеру; попередження чи подолання неоднакових відхилень в поведінці; у встановленні контакту із особою, яка перевиховується.

Метою діяльності соціального педагога є допомога в подоланні кризи самостійно перетворити життя.

Правильно упорядкована соціально-педагогічна діяльність спрямовується на дачу комплексної допомоги у розв'язанні особистісних проблем того чи іншого клієнта. Вона включає таких 3 аспекти:

1. Соціальний - розвиток та набуття соціальних якостей людини, досвіду спілкування та засвоєння соціальних норм поведінки.

2. Культурний - ознайомлення із навколишнім світом, культурою поведінки та стосунків, культурними цінностями суспільства та відповідною освітою.

3. Психолого-педагогічний - психічний і особистісний розвиток людини, навчання та виховання у сім'ї, в дитячому садку, школі [9, с. 99-100].

В контексті того, на що спрямована соціально-педагогічна діяльність, слушно вести розмову про соціально-педагогічну роботу із визначеною індивідуумом або соціальною групою на ступені суб'єкт-суб'єктна взаємодія, котра реалізується реабілітаційною, профілактичною, культурно-дозвільною, корекційною, просвітницькою функціями (див. рис. 2.1).

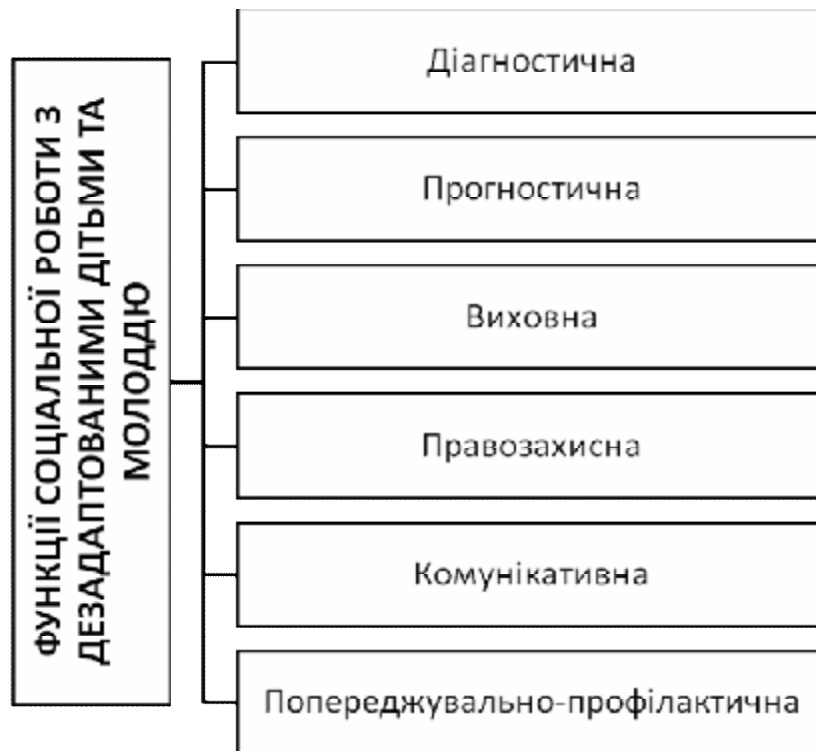

Рис. 2.1 Функції соціальної роботи з дезадаптованими дітьми та молоддю
Джерело: побудовано автором на основі [9, с. 101].

Розглянемо зображені на рис. 2.1 функції соціальної роботи з дезадаптованими дітьми та молоддю більш детально.

Діагностична спрямовується на виявлення чинників ризику. Вона реалізовується шляхом збору інформації про прикметилюдини, негативні фактори, котрі провокують девіантну поведінку.

Сутність прогностичної функції полягає у тому, що на основі визначеного діагнозу створюється конкретна соціально-педагогічна програма діяльності із особою-клієнтом, котра передбачає етапні зміни та кінцевий результат корекції, соціальної адаптації та реабілітації.

Виховна функція визначає зміст соціально-педагогічної діяльності, а також методів перевиховання соціально-важливих рис.

Сутність правозахисної функції полягає в тому, що соціально-педагогічна діяльність повинна будуватися на правовій основі, що передбачає як дотримання, так і захист прав дитини.

Організаторська функція обумовлюється тим, що соціально-педагогічна діяльність потребує участі та координації дій різноманітних спеціалістів залежно від справи.

Сутність комунікативної функції стосується установаження контактів між учасниками із метою міньби інформацією.

Попереджувально-профілактична функція передбачає закріплення отриманих ствердних результатів та попереджає можливі прояви рецидивів.

Головними завданнями соціально-педагогічної діяльності можна назвати:

- забезпечення корекції, діагностики та консультування із соціально-педагогічного питання;
- здійснення превентивних заходів, запобігання депривації, дезадаптації, соціальної і педагогічної недбалості;
- консультування та спеціалізована допомога в належних спеціалістів;
- культурно-просвітницька діяльність;
- організація відпочинку клієнтів;
- організація підтримки та захист клієнтів;
- організація соціально-педагогічної профілактики та реабілітації;
- робота із проблемами клієнтів (застосування особистої методики);
- створення умов, котрі допоможуть компенсувати питання соціалізації [15, с. 61-62].

Соціальний педагог зобов'язаний проводити такі шляхи соціально-педагогічної діяльності:

1. Профілактика мотивів та наслідків девіації, особливо із тими дітьми, котрі перебувають в несприятливих ситуаціях соціалізації, визначаються негативною позицією, а також із тими, хто ступив на шлях асоціальної та протиправної поведінки.

2. Організація вільного часу, оскільки беззмiстовне дозвілля є основоположним фактором ризику.

3. Посередницька діяльність, яка стосується залучення до роботи учителів, батьків, співробітників міліції, лікарів, громадськості.

Результатами соціально-педагогічної діяльності слід вважати перевиховання, реабілітація, оздоровлення.

Хід перевиховання можна поділити на 4 періоди. Перший – полягає у вивченні дитини і її середовища. Другий - забезпечує психологічну готовність до перевиховання. Він включає входження в довіру, бесіди, розвиток інтересу до тої чи іншої роботи. Третій – сприяє накопиченню моральних позитивних вчинків, якостей. Актуально, щоб дитини самотужки навчилася визначати негативні та позитивні сторони власних вчинків, причини та самостійно знаходила подальшу поведінку. Четвертий – полягає у самовихованні, коли вихованець зобов'язаний самостійно вийти із кризи.

Доцільно зауважити, що у процес перевиховання, крім соціального педагога, включається колектив вихованців, в який потрапляє дитина. Оздоровлення становища відбувається через створення спортивних секцій, клубів, тощо.

Хід реабілітації передбачає формулювання спільних поглядів соціального педагога та клієнта, визначення негативних якостей особистості та реакцій на зовнішній вплив, виявлення захоплень та особливостей поведінки, вироблення спільних норм поведінки та взаємодії. Одночасно, інколи проблему легше остерегти, а ніж її загасити. Саме тому, цінним завдання сучасних педагогів являється профілактика девіантної поведінки осіб-підлітків.

Соціально-педагогічна профілактика здійснюється шляхом накопичення та удосконалення форм й методів первинної профілактики. Першість надається масовим штампам роботи (фестивалі, акції, конкурси, виставки, розробка і розповсюдження інформаційно-рекламних листівок профілактичного спрямування, лекторії, виступи на радіо і по телебаченні).

Соціально-педагогічна профілактика і соціально-психологічна сприяння здійснюється здебільшого через систему центрів соціальних служб для молоді. Що стосується соціально-адаптаційної й реабілітаційної діяльності центрів, то вона проблематична, оскільки здійснити комплексну реабілітаційну роботу із молоддю, котра вживає наркотики та алкоголь, майже неможливо без лікарського лікування.

Методика профілактики девіантної поведінки серед молоді – являє собою сукупність методів попередження та недопущення в молоді відхилень від соціально ствердної поведінки. Значна роль в попередженні і профілактиці девіантної поведінки дітей й підлітків відіграє сім'я та школа. В зв'язку із тим, що найпоширенішими серед підлітків є прояв адиктивної поведінки, то саме такий аспект потребує особливої уваги як з боку вчителів та соціальних педагогів, так і зі сторони батьків та психологів. Первинна профілактика уданій ситуації передбачає виховання антинаркогеннонапрямку особистості, її моральну та психологічну стійкість як головного характерологічного утворення, що зіграє вирішальну роль в критичних ситуаціях та станах вибору [18, с. 315-316].

Отож, проведене дослідження допускає, що девіантна поведінка спричинює шкоду самій людині, її оточенню та суспільству узагалі. Тому особливої актуальності набирає пошук сучасних форм та методів роботи із її превенції. Соціально-педагогічна діяльність по профілактиці і корекції девіантної поведінки підлітка повинна базуватися на педагогічних принципах та може бути плідною лише з умовою співпраці соціальних педагогів, учителів, психологів, батьків та робітників соціальних служб. Також актуально відмітити і той факт, що профілактика девіантної поведінки дітей та молоді має бути чітко спланованою та періодичною.

2.2 Розробка і обґрунтування авторської технології роботи з дітьми у стані соціальної дезадаптації

Наша методика полягатиме в тому, що для ефективної роботи з дезадаптованими дітьми потрібен індивідуальний підхід, а саме – потрібно чітко розуміти індивідуальні причини і фактори виникнення такої поведінки.

Метою проведеного дослідження є вивчення зв'язку девіантної поведінки та темпераменту особи-підлітка. Підлітковий вік об'являється за основу, так як психологічне дослідження проводився на основі загальноосвітньої школи.

Гіпотезою даного психологічного експерименту є припущення, що має місце зв'язок між девіантною поведінкою та психофізіологічними особливостями людини.

В ході емпіричного дослідження постали наступні завдання:

- пізнати особливості девіантної поведінки особи-підлітка;
- дослідити темперамент підлітків;
- розглянути взаємозв'язок різних форм девіацій в поведінці та темпераменті.

Як методику дослідження використовувався тест-опитувальник Басса-Дарки (див. додаток А), а також опитувальник формально-динамічних властивостей індивідуальності (ОФДВІ) В.М. Русалова (див. додаток Б). Розглянемо оці опитувальники більш детально.

Метою тесту-опитувальника Басса-Дарки – є визначення рівня деструктивних тенденцій особи-підлітка.

Інструкція: Говоріть «так» якщо ви згодні з твердженням, та «ні» - якщо не згодні. Старайтеся довго не розмірковувати над питаннями.

Обробка результатів: індекси різноманітних форм агресивних, девіантних і ворожих реакцій відзначаються підсумовуванням одержаних відповідей. Ключ до тесту подано у додатку А [12].

Непряма агресія, фізична агресія, роздратування та вербальна агресія одночасно утворюють сумарний індекс агресивних, девіантних реакцій, а образа та підозрілість - індекс неприязні; неприязнь - загальна негативна, недовірлива позиція щодо навколишніх; агресія - рухливі зовнішні реакції агресії відносно конкретних особистостей.

Опитувальник виділяє чергові форми девіантної поведінки, ворожих та агресивних реакцій:

Індекс ворожості (ІВ) включає в собі 5 та 6 шкали, а індекс агресивності (як прямої, так й мотиваційної) включає шкали 1, 3, 7.

Нормою девіантності за оцим опитувальником- є величина її індексу, котра дорівнює 21 (+/- 4), а ворожості - 6,5-7 (+/- 3). При цьому, звертається увага на шанс досягнення чіткої величини, яка показує ступінь прояву девіантності.

2. Опитувальник формально-динамічних властивостей індивідуальності (ОФДВІ) В.М. Русалова[11].

Мета цього опитувальника полягає в визначенні й загальній характеристиці типу темпераменту підлітків.

Інструкція: Особам пропонується дати відповідь на 150 питань, які спрямовані на з'ясування їхнього звичайного способу поведінки. Опитуваним потрібно старатися представити найтипівіші ситуації та датициру відповідь. Відповідати слід швидко та точно. Слід пам'ятати, що немає «поганих»та«гарних» відповідей. Потрібно ставити«хрестик»чи«галочку»в тій графі, яка відповідає твердженню, що максимально правильно описує поведінку: не характерно, мало характерно, досить характерно, характерно.

Контрольна шкала варіюється від 6 до 24 балів. При значеннях від 6 до 17 балів опитані характеризуються більш-менш адекватним сприйманням свого поведження. Опитанііз високим значеннями по даній шкалі (18-24 бала) в обробку не виключаються, оскільки у них спостерігається відверто неадекватніпогляди поведження. Ввласних відповідях вони бажають виглядати краще, а ніж є по-справжньому.

Для вирішення ряду наукових та науково-практичних задач потрібно враховувати не лише значення тієї чи іншої формально-динамічної властивості, проте і індекси та темпераментні типи, які відображають неоднаковий ступінь інтеграції формально-динамічних прикмет індивідуальності. Виходячи із змісту кореляційних та факторних зв'язків між шкалами ОФДСІ, пропонуються наступні 6 найбільш цінних індексів формально-динамічних рис людини.

Індекс психомоторної активності (ПА) рівняється сумі балів активносних шкал в психомоторній сфері. $ПА = ЕРМ + ПМ + ШМ$. ПА варіює від 36 до 144. Середня норма рівняється 90 ± 12 , а саме, від 78 до 102.

Індекс інтелектуальної активності (ІА) рівняється сумі балів активносних шкал у інтелектуальній сфері. $ІА = ЕРІ + ПІ + ШІ$. ІА варіює від 36 до 144. Середня норма рівняється 90 ± 12 , а саме, від 78 до 102.

Індекс комунікативної активності (КА) рівняється сумі балів активносних шкал в комунікативній сфері. $КА = ЕРК + ПК + ШК$. КА варіює від 36 до 144. Середня норма рівняється 90 ± 12 , а саме, від 78 до 102.

Індекс загальної активності (ІЗА) рівняється сумі балів усіх активносних шкал в усіх 3-х сферах. $ІЗА = ПА + ІА + КА$. ІЗА варіює від 108 до 432. Середня норма рівняється 270 ± 36 , а саме, від 234 до 306.

Індекс загальної емоційності (ІЗЕ) рівняється сумі усіх емоційних шкал в 3-х сферах. $ІЗЕ = ЕМ + ЕІ + ЕК$. Середня норма рівняється 90 ± 12 , а саме, від 78 до 102.

Індекс загальної адаптивності (ІЗАД) рівняється різниці балів між індексом загальної активності та індексом загальної емоційності. $ІЗАД = ІЗА - ІЗЕ$. Індекс варіює у межах від - 36 до 432. Середня норма рівняється 180 ± 48 [11].

Спираючись на вищенаведені індекси, у принципі, можна виокремити досить чималу кількість варіантів темпераменту. Класифікація таких типів - робота майбутніх наукових розвідок, втім вже зараз орієнтовно можна казати про 9 найбільш прямих типів формально-динамічних прикмет.

Диференціальні типи.

Для розрахунку диференціального типу темпераменту у певній сфері поведження потрібно на осі ординат зберегти значення індексу активності уцій сфері, а на осі абсцис роль відповідної емоційної шкали.

Тип 1. Якщо результат по двох шкалах вище норми, тобто активність вище 102, а емоційність вище 34, то дана особа відноситься до категорії «холерик» в відповідній сфері.

Тип 2. Якщо результат по двох шкалах нижче норми, тобто активність нижче 70, а емоційність - менше 26, то дана особа - «флегматик».

Тип 3. Якщо у даної особи активність вище норми (вище 102), а емоційність - менше норми (нижче 26), то така особа - «сангвінік».

Тип 4. Якщо активність нижче норми (менше 78), а емоційність вище норми, (більше 34), то особа - «меланхолік» в відповідній сфері.

Тип 5. Якщо особа має «нормальне» значення по шкалі активності, а по шкалі емоційності його результат нижче норми (менше 26), то вона належить до «змішаного низько емоційного» типу.

Тип 6. Якщо особа має «нормальне» результат по шкалі активності, а по шкалі емоційності його результат більше норми (більше 34), то дана особа належить до «змішаного високоемоційного» типу.

Тип 7. Якщо особі по шкалі активності належить результат вище норми (вище 102), а по шкалі емоційності такий результат перебуває в межах норми, то вона належить до «змішаного високоактивного» типу.

Тип 8. Якщо особі по шкалі активності належить результат нижче норми, а по шкалі емоційності його результат перебуває в межах норми, то така особа належить до «змішаного низько-активного» типу.

Тип 9. Якщо значення та активності і емоційності перебувають в межах норми, то особа належить до «невизначеного» типу.

Обрахунки загального типу здійснюються аналогічно обчисленню диференціального типу. Для цього на осі ординат потрібно відкласти результат ІЗА (індексу загальної активності), а на осі абсцис - результат індексу

ІЗЕ (індексу загальної емоційності). Назви типів ті ж, що й у випадку диференціальних типів.

Якщо два значення більше норми - «холерик», якщо дварезультат нижче норми - «флегматик». Якщо по шкалі загальної активності результат більше норми, а по шкалі загальної емоційності менше норми - «сангвінік». Якщо загальна активність менше норми, а загальна емоційність більше норми - «меланхолік». Якщо два значення в межах норми - «невизначений» тип. Якщо по активності результат у межах норми, а по загальній емоційності більше норми, то має місце«змішаний високоемоційний» тип. Якщо по активності результат у межах норми, а по загальній емоційності менше норми, то має місце«змішаний низько емоційний» тип. Якщо по шкалі загальної активності результат більше норми, а по загальній емоційності - у межах норми, то це«змішаний високоактивний» тип. Якщо по шкалі загальної активності результат менше норми, а по загальній емоційності - у межах норми, то це«змішаний низько-активний» тип[11].

З загальною характеристикою всіх сфер підлітка за цією шкалою можна ознайомити ся в додатку Б.

РОЗДІЛ 3

АНАЛІЗ ОТРИМАНИХ ЕМПІРИЧНИХ ДАНИХ

Як об'єкти виступили група підлітків – учні одного з 9-х класів середньої школи м. Тернопіль (номер школи не вказуємо з морально-етичних міркувань), віком 14 років. З них 9 хлопців (53%) і 8 дівчат (47%); Абсолютна більшість - з повних родин та з середнім рівнем доходів.

Особливості виховання: суворий контроль над поведінкою (32%), співробітництво (20%), обмеження самостійності (24%), велика самостійність (8%), співробітництво з середнім навчальним закладом (16%). При цьому, у 85% відносини в родині близькі й дружні, у 8% - «нормативні», на відсутність взаєморозуміння вказали 7% респондентів. Анкета, по якій збиралися відомості, представлена в Додатку В.

Аналіз девіантної поведінки в дослідженні проводився за методикою Басса-Дарки. Результати представлені у зведеній таблиці в Додатку Г.

Випробувані за рівнем проявів девіантної поведінки розділилися: підлітки з низьким рівнем девіантності - 12%; підлітки із середнім рівнем девіантності - 70%; підлітки з високим рівнем девіантності - 18%;

Результати дослідження міжстатевих розходжень девіантності представлені на рис. 3.1.

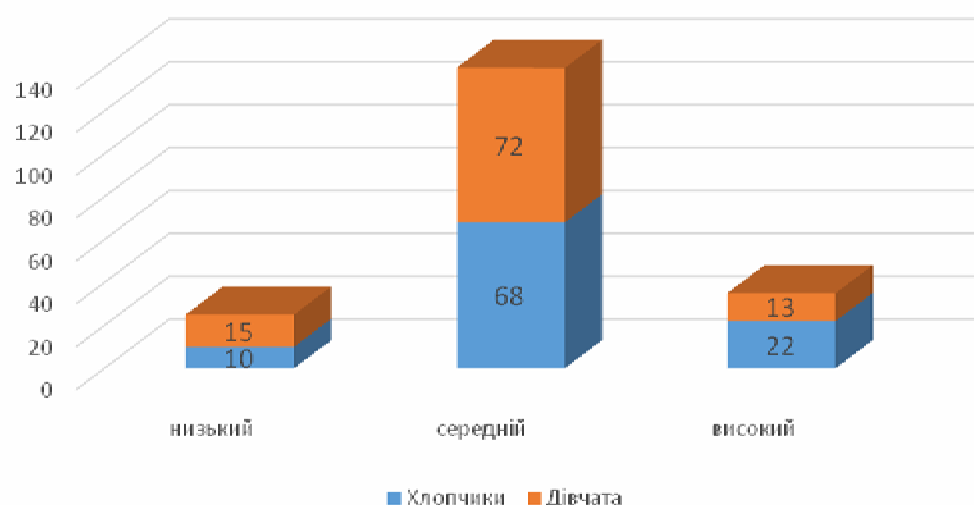

Рис. 3.1 Міжстатеві розходження в девіантності опитаних учнів, %

Джерело: побудовано автором на основі емпіричних даних.

Таким чином, як свідчать дані рис. 3.1 хлопчики дещо більш схильні до девіантної поведінки, ніж дівчата. При цьому, у підлітків, котрі схильні до девіантної поведінки нами було виявлено різні типи негативних емоційних переживань. (рис. 3.2).

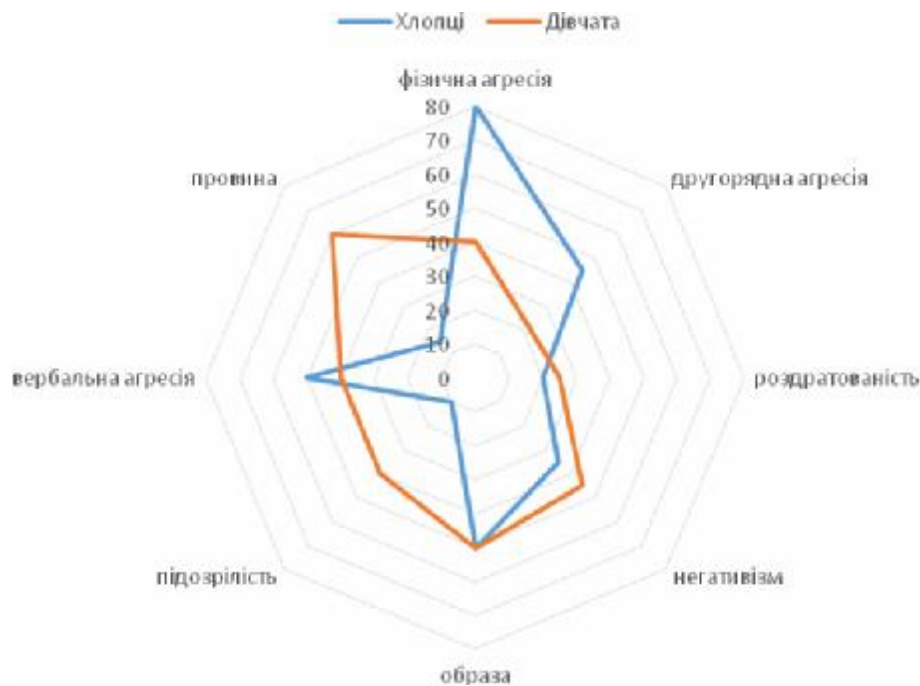

Рис. 3.2. Емоційні переживання школярів зі схильністю до девіантної поведінки, %

Джерело: побудовано автором на основі емпіричних даних.

На діаграмі 3.2 видно, що хлопчикам більш характерна фізична агресія, а в дівчаток переважає почуття провини, яке в хлопчиків майже не спостерігається. В той самий час дівчата менше підозріливі, ніж хлопці. При цьому, такі негативні емоції як образа і негативізм високі і в дівчаток і хлопчиків, що, втім, характерно їхньому віку.

Дослідження темпераменту учнів проводилося по опитувальнику формально-динамічних властивостей індивідуальності (далі - ОФДВІ) В.М. Русалова. Результати опитування представлені в Додатку Д.

Результати дослідження розходжень загального типу темпераменту у хлопчиків і дівчаток представлені на рис. 3.3.

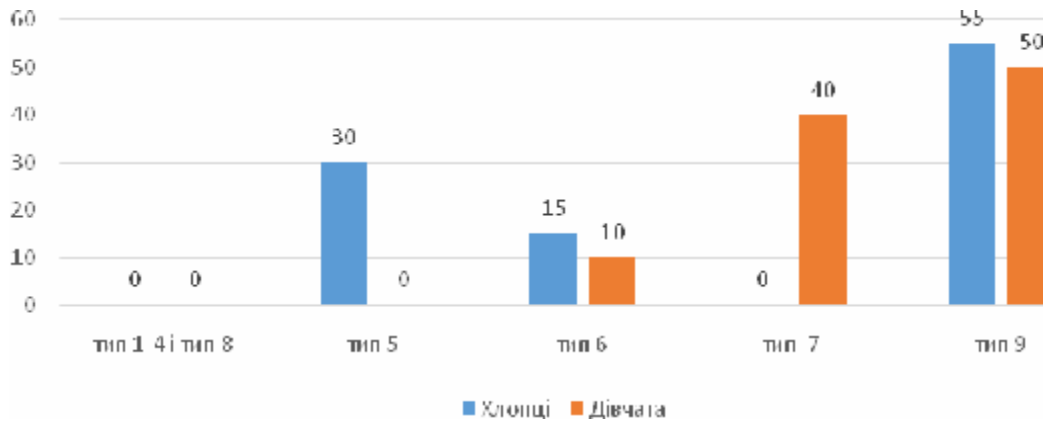

Рис. 3.3 Аналіз міжстатевих розходжень темпераменту опитаних учнів, %

Джерело: побудовано автором на основі емпіричних даних.

На підставі рис 3.1 можна зробити наступні висновки:

1) Таких типів темпераменту як 1, 2, 3, 4, 8-й у нашій вибірці випробуваних не виявилось;

2) «Змішаний низько-емоційний» 5-й тип темпераменту зустрічається тільки в хлопчиків. Один з хлопчиків відноситься до категорії помірному рівня агресивності, інший - до високого. Отже, чіткої закономірності, яка б підтверджувала гіпотезу, в даному випадку не спостерігається.

3) «Змішаний високоактивний» 7-й тип темпераменту, серед опитаних дітей характерний тільки дівчаткам. При цьому, двоє дівчаток можна віднести до середньої категорії девіантної поведінки та агресивності, а одна - до низької. Знову ж таки, чіткої закономірності тут не прослідковується.

4) «Змішаний високоемоційний» 6-й тип в рівній степені характерний як хлопчикам, так і дівчаткам. Але для нашого класу він все-таки рідкість, оскільки зустрічається тільки в одного хлопця і однієї дівчини. Що цікаво, вони обоє відносяться до середнього рівня девіантної поведінки. Ці діти люблять рухатися й спілкуватися. Тому припускаємо, що їхня негативна енергія компенсується за допомогою спорту й комунікацій із однолітками

5) «невизначений» 9-й тип темпераменту - останній, що був виявлений в нашому класі. Так, 2-х з 3-х хлопчиків з підвищеною схильністю до девіантної поведінки й 1-го з 2-х зі зниженою можна віднести до 9 типу темпераменту.

Окрім них ще 5 чоловік із середнім рівнем проявів девіантності у поведінці також мають 9-й тип темпераменту. Виходить, закономірності знову не має.

На нашу думку, з огляду на отримані результати, можна запропонувати наступні психокорекційні заходи:

- 1) спеціальні (нормалізація окремих особливостей індивіда, а саме: тривожності, агресивності, ригідності, зверхності, підозрливості);
- 2) програмовані (на протипагу імпровізованим);
- 3) симптоматичні (корекція симптомів) із поступовим переходом до особистісно-орієнтованих;
- 4) спрямовані на корекцію індивідуальності та її поведінки;
- 5) групові.

З урахуванням вище сказаного, була створена програма психологічної корекції нахилів до девіантної поведінки, основна частина якої представлена комплексом спеціальних вправ. При цьому, на нашу думку, робота з психокорекції повинна поєднувати модулі розвитку креативності та соціально-психологічного розвитку (комунікативного, рольового).

Отже, психокорекційна робота повинна будуватися на використанні когнітивних (формування аналітичних здібностей, здатності до переживань, логічного пошуку шляхів вирішення конфліктів методами діалогу і компромісу, а не агресії), емоційно-вольових (розігрування критичних ситуацій; навчання конструктивним типам поведінки) та поведінкових (оволодіння техніками самоконтролю для профілактики небажаних поведінкових імпульсів) інструментів корекції. Така побудова обумовила і вибір методів психокорекції: рольове програвання моделей бажаної поведінки, ауторелаксація, групова дискусія, психогімнастика.

Водночас, як зазначають вчені, провідною стратегією пошуку нових підходів до корекції девіантної поведінки сьогодні вважається побудова розвивальних та корекційних соціальних середовищ, створення реабілітаційного простору.

Метою формуючого етапу цього дослідження є експериментальна перевірка моделі корекції девіантної поведінки учнів загальноосвітньої школи та випробування корекційної програми під назвою «Асертивні права особистості», а також перевірка дієвості впливу спеціально створених умов корекції девіантної поведінки. Відповідно до мети експериментального дослідження нами було обрано логіку і методи лінійного експерименту, який передбачав наявність тільки експериментальної групи школярів.

Основною формою здійснення корекційної програми «Асертивні права особистості» був тренінг, що представляв собою сукупність групових методів формування умінь та навичок взаєморозуміння, спілкування та самопізнання. Ці методи мають на меті:

- 1) розвиток групи або індивідуума;
- 2) розвиток уміння орієнтуватися в складних ситуаціях;
- 3) розвиток уміння слухати і розуміти інших людей;
- 4) розвиток зовнішньої і внутрішньої свободи особистості;
- 5) підвищення самооцінки, впевненості в своїх силах;
- 6) розвиток уяви, нестандартного мислення;
- 7) підвищення пошукової активності та орієнтації на активну життєву позицію.

Всі ці завдання є системою спеціально організованої інтенсивної дії, яка сприяє вирішенню багатьох актуальних проблем життєдіяльності підлітка та використовується для корекції старої або формування нової поведінки [9, с. 100].

У ході експерименту встановлено, що одна з основних умов корекції девіантної поведінки є використання таких форм та методів, які б дали змогу активізувати та зробити ефективним процес самопізнання підлітків. Робота в експериментальних групах проводилася як традиційними, так і нетрадиційними методами, що дало змогу створити умови для корекції девіантної поведінки та дійти до висновку, що ефективність корекції девіантної поведінки залежить від низки умов та факторів, серед яких: формування у старшокласника об'єму,

глибини, дієвості знань про моральні цінності; принципів та норм поведінки; формування правомірності та визначеності ставлення до моральних норм; гуманного ставлення до людини; формування характеру моральних переживань, пов'язаних із нормами чи відхиленнями від них; формування морально-вольових спонук до реалізації моральних вчинків; свідомого морального обґрунтування вибору; розвиток здатності здійснювати моральні дії, проявляти відповідальне ставлення до дійсності; вміння оцінювати поведінку сучасників з позиції чинних норм.

Результати констатуючого експерименту засвідчили, що існують суттєві розбіжності між старшокласниками з девіантною та просоціальною поведінкою у пізнавальній, емоційно-вольовій та поведінкових сферах.

Так, низький рівень пізнавальної активності у підлітків з девіантною поведінкою та просоціальною поведінкою відповідно склав - 12,7% та 7,7%, середній рівень 75,7% та 78,8%, високий рівень відповідно 11,6% та 13,5%.

У емоційно-вольовій сфері у девіантних підлітків низький рівень склав 23,6%, у підлітків з просоціальною поведінкою - 17,7%, середній - 64,8% та 66,7%, високий 11,6% та 15,6%.

Існують розбіжності й у рівнях сформованості поведінкової сфери між старшокласниками з девіантною поведінкою та з просоціальною поведінкою, так показники за низьким рівнем сформованості у девіантних складають 34,3%, а у підлітків з просоціальною поведінкою - 22,1%, відповідно за середнім рівнем - 57,3% та 52,8%, за високим рівнем 9,4 та 25,7%.

У процесі перебігу корекційної програми систематично здійснювався поточний контроль, анкетування, тестування, співбесіди та консультування підлітків.

Перевірку ефективності корекційної програми здійснено на основі обліку змін у пізнавальному, емоційно-вольовому, поведінковому компонентах.

Після корекційного тренінгу були проведені контрольні виміри. Метою виміру було з'ясування результативності запропонованої програми.

Здобуті експериментальні результати ми порівняли з початковими результатами (див. таблицю 3.1).

Таблиця 3.1

Сформованість пізнавальної сфери девіантних підлітків до і після корекційної програми

Рівень сформованості	Девіанти (до експерименту)		Девіанти (після експерименту)	
	%	Абсолют.	%	Абсолют.
Низький	12,7	15	3,2	4
Середній	75,8	81	78,5	94
Високий	11,5	14	18,3	22

Джерело: побудовано автором на основі емпіричних даних.

Як свідчать наведені дані, відбулися зміни за всіма рівнями сформованості компоненту. Розбіжність між даними за низьким рівнем склали 9,5% в бік зменшення, середнім - 2,7%, високим - 10,4% у бік збільшення підлітків з цим рівнем сформованості пізнавальної сфери.

Це дає нам підстави дійти висновку про те, що після проведення експерименту збільшилась кількість підлітків, що позитивно ставляться до навчання, виконують доручення. Змінилося їх становище у колективі в бік позитивного сприймання учнями та вчителями. Вони почали проявляти пластичність у своїй поведінці, знаходити шляхи самореалізації у нових обставинах, визначилися зі своєю життєвою метою, усвідомили необхідність здобуття знань як засобу реалізації життєвих планів.

На основі цього нами робиться висновок про те, що відбулися зміни у ціннісно-сміслових утвореннях, що підвищилась роль моральних компонентів та орієнтирів поведінки, які стали основою моральних самооцінок.

Сформованість емоційно-вольової сфери девіантних підлітків до і після експерименту була проаналізована в таблиці 3.2.

Аналіз даних таблиці 2, дає підстави для висновку, що найбільш суттєві зміни відбулися на середньому та високому рівнях сформованості емоційно-вольової сфери. Так, розбіжність між показниками сформованості критерію складала: на низькому рівні - 13,6%; середньому - 9,9%; високому - 4,3%.

Таблиця 3.2

Сформованість емоційно-вольової сфери девіантних підлітків до і після експерименту

Рівень сформованості	Девіанти (до експерименту)		Девіанти (після експерименту)	
	%	Абсолют.	%	Абсолют.
Низький	23,6	29	10	12
Середній	64,8	78	74,7	90
Високий	11,6			

Джерело: побудовано автором на основі емпіричних даних.

І на останок було проаналізовано сформованість поведінкової сфери девіантних підлітків до і після експерименту (таблиця 3.3).

Таблиця 3.3

Сформованість поведінкової сфери девіантних підлітків до і після експерименту

Рівень сформованості	Девіанти (до експерименту)		Девіанти (після експерименту)	
	%	Абсолют.	%	Абсолют.
Низький	34,3	42	10,0	12
Середній	57,3	67	79,8	95
Високий	9,4	11	11,2	13

Джерело: побудовано автором на основі емпіричних даних.

Як свідчать здобуті результати, наведені у таблиці 3, відбулися зміни і в поведінковій сфері. Так, до корекційного тренінгу підлітків з девіантною поведінкою з низьким рівнем сформованості поведінкової сфери було 34,3%, а стало 10,0%. Відбулися зміни і за середнім рівнем сформованості поведінкової сфери. Так, до експерименту кількість девіантних підлітків за цим рівнем була 57,3%, то після участі у корекційному тренінгу їх стало 79,8%, різниця між ними складає 22,5%. Збільшилась кількість осіб, у яких сформувалася стійка внутрішня потреба у спілкуванні, з 9,4% до 11,2% (різниця складає 1,8%).

Таким чином, дослідження показало, що відбулися позитивні зміни у всіх визначених нами сферах. Це дає підстави для висновку, що проведена нами робота є ефективною.

ВИСНОВОК

В процесі дослідження теоретичних та практичних аспектів технології соціальної роботи з дезадаптованими підлітками ми дійшли до наступних висновків:

Девіантна (соціально дезадаптована) поведінка - це система вчинків, або окремі вчинки, які входять у протиріччя з існуючими у суспільстві нормами».

Дезадаптація підлітків - одна з найактуальніших проблем сучасного суспільства через те, що відомості щодо поширення цього явища хоча й різняться, але однаково вражають, бо кожен із підлітків - майбутнє суспільства, держави, людства загалом; тенденція до зростання дитячої дезадаптації вказує на недостатність, непослідовність і теоретичну необґрунтованість кроків, спрямованих на вирішення цієї проблеми з боку держави та суспільства.

Сучасні педагоги і психологи вважають основним фактором формування соціально-дезадаптованої поведінки соціальні передумови. До соціальних передумов належать такі: стійкість соціальних стандартів поведінки учня в школі, часту зміну шкіл (наприклад, у родинах військових), надмірну перевантаженість шкільної програми через психофізіологічні особливості дитини.

До соціальних факторів належать також сімейні (конфлікти, алкоголізм, рання психологічна депривація) та шкільні (конфлікт із педагогами, неврахування ними особистісних рис дітей, неприйняття в колективі однокласників) (І. Калачева) тощо.

Основним вираженням девіантної поведінки у підлітків є явище, яке в народі прийнято називати «Важковиховуваність». Важковиховуваність виявляється в спротиві дитини виховним впливам. Важковиховуваність є результатом недостатнього засвоєння позитивного соціального досвіду. В процесі подальшого поглиблення соціальної дезадаптації відбувається перехід спочатку до делінквентних, а з часом, і до кримінальних типів поведінки.

При цьому, сутність соціально-педагогічної роботи з дітьми різної форми девіантної поведінки полягає: в забезпеченні підвищеного піклування, послідовному вихованні у дітей та підлітків почуття власної гідності, шляхом стимуляції позитивних рис характеру; в подоланні або попередженні різних відхилень у поведінці; у встановленні контакту з перевиховуваним.

Мета соціального педагога при роботі з такими дітьми полягає у тому, щоб сприяти подоланню кризових станів. У контексті спрямовання соціально-педагогічної діяльності, доречно говорити про соціально-педагогічну роботу з конкретним підлітком або соціальною групою на рівні суб'єкт-суб'єктної взаємодії, котра реалізується культурно-дозвіллевою, профілактичною, реабілітаційною, корекційною та просвітницькою функціями.

Існує певний зв'язок між девіантною поведінкою і властивостями особистості, а точніше - комплексом властивостей. Але останні самі по собі, навіть взяті системно, не можуть виступати безпосереднім механізмом девіантної поведінки. Опосередковуючими ланками тут є трансформація ієрархії мотивів під впливом оточуючого середовища та формування відповідної девіантної спрямованості.

Констатуючий експеримент засвідчив, що девіантна поведінка залежать від рівня сформованості пізнавальної, емоційно-вольової та поведінкової сфери старшокласника. У ході цього експерименту було виявлено існування суттєвих розбіжностей за рівнями сформованості цих сфер у підлітків з просоціальною та девіантною поведінкою. Так, низький рівень пізнавальної активності мав кожен восьмий старшокласник з девіантною поведінкою та кожен тринадцятий старшокласник з просоціальною поведінкою, середній - кожен другий старшокласник з девіантною та просоціальною поведінкою, високий - кожен дев'ятий старшокласник з девіантною поведінкою та кожен сьомий старшокласник з просоціальною поведінкою.

У емоційно-вольовій сфері девіантних підлітків з низьким рівнем у три рази більше ніж підлітків з просоціальною поведінкою, показники середнього

рівня у підлітків приблизно однакові, підлітків з високим рівнем у півтора рази більше ніж підлітків з девіантною поведінкою.

У поведінковій сфері девіантні старшокласники з показниками низького рівня сформованості складають третину, а старшокласники з просоціальною поведінкою - п'яту частину, старшокласники з показниками середнього рівня сформованості складають трохи більше половини у обох групах, за високим рівнем - десяту та четверту частини відповідно.

Проведена експериментальна робота, а саме участь підлітків у групах оптимального психологічного впливу за корекційною програмою, засвідчила позитивну динаміку змін, які відбулися за всіма вказаними вище компонентами. Так, у сфері пізнавальної активності кількість підлітків з низьким рівнем сформованості сфери зменшилась у чотири рази, з середнім рівнем - збільшилась у 1,2 рази, з високим - збільшилась у 1,5 рази.

Розбіжність між показниками сформованості емоційно-вольової сфери склала: на низькому рівні - у два з половиною рази (у бік зменшення кількості таких підлітків); середньому - у 1,2 рази (у бік збільшення); високому - у 1,4 рази (у бік збільшення).

У поведінковій сфері розбіжність між показниками сформованості цього компоненту склала: на низькому рівні - у три з половиною рази (у бік зменшення кількості таких підлітків); середньому - у півтора рази (у бік збільшення); високому - 1,2 рази (у бік збільшення).

Результати дослідження дають підстави стверджувати, що розроблена модель процесу корекції девіантної поведінки виявилась ефективною, а це дозволяє говорити про досягнення поставленої мети, вирішення завдань дослідження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Білоус В. С. Соціологія у визначеннях, поясненнях, схемах, таблицях : Навчальний посібник / В. С. Білоус – К. : КНЕУ, 2010. – 140 с.
2. Бура Н. П. Соціальна робота : навч. посіб. / Н. П. Бурова. – Х. : Університет внутрішніх справ, 2006. – 104 с.
3. Гишинский Я. И. Социология девиантного поведения: учеб. пособие / Я. И. Гишинский, В.С. Афанасьев. – СПб.: Питер, 1993. – 356 с.
4. Гусев А. І. Психологія соціально дезадаптованої поведінки / А. І. Гусев // Міжнародна конференція «Впровадження відновного правосуддя в Україні: висновки та перспективи». – Київ, 2006. – С. 114-116.
5. Дворецька Г. В. Соціологія : Навчальний посібник / Г. В. Дворецька – К. : КНЕУ, 2009. – 472 с.
6. Девіантна поведінка: соціологічний, психологічний та юридичний аспекти: матеріали наук.-практ. конф. (Харків, 10 квіт. 2015 р.) / МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ, Ф-т права та масових комунікацій, Кафедра соціології та психології; Соціологічна асоціація України. – Х.:ХНУВС, 2015.- 166 с.
7. Державна доповідь про становище дітей в Україні за підсумками 2012 року. - К. : Держ. ін-т проблем сім'ї та молоді, 2012. - 232 с.
8. Знаковська Н. В. Проблеми девіантної поведінки в сучасному українському молодіжному середовищі / Н. В. Знаковська // Грані. – 2014. – № 6. – С. 90-95.
9. Коротков П. В. Профілактика та корекція девіантної поведінки молоді у діяльності соціальних служб / П. В. Коротков Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Сер. : Психологічні науки. - 2013. - Вип. 114. - С. 98-102.
10. Мартинюк І. А. Патопсихологія. Навчальний посібник / І. А. Мартинюк. – К.: Центр учбової літератури, 2008. – 208 с.

11. Опитувальник формально-динамічних властивостей індивідуальності (ОФДВІ) В.М. Русалова // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://psychic.at.ua/publ/psikhodiagnostyka/diagnostika_temperamentu_i_kharakteru/opituvalnik_strukturi_temperamentu_v_m_rusalov_ost/13-1-0-86
12. Опросник уровня агрессивности Басса – Дарки // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://psylab.info>
13. Самойлов А. Історичний аналіз підходів до профілактики девіантної поведінки / А. Самойлов // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://drohobych.net/youngsc/AQGS/2013_6-2/pedagogy/147-155.pdf
14. Сірий Є. В. Соціологія: загальна теорія, історія розвитку, спеціальні та галузеві теорії : Навч. посібник / Є. В. Сірий. – К. : Атіка, 2004. – 479 с
15. Соціальні умови попередження девіантної поведінки молоді на сучасному етапі / О. Балакірева, П. Дупленко, І Жогло та ін. // Молодь України : стан, проблеми, шляхи розв'язання : зб. наук. публ. - К., 2012. - Вип. 7. - С. 58-65.
16. Соціологія: Навч. посіб. / За ред. С.О. Макеєва. - К.: Т-во «Знання», КОО, 2005. - 455 с.
17. Танчин І. З. Соціологія: Навч. посіб. -3-тє вид., перероб. і доп. / І. З. Танчин. - К.: Знання, 2008. - 351 с.
18. Товканець О. С. Профілактика девіантної поведінки як засіб формування здорового способу життя / О. С. Товканець // Управління в освіті : збірник матеріалів V Міжнародної науково-практичної конференції, 14–16 квітня 2011 року / Інститут інноваційних технологій і змісту освіти [та інші]. – Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2011. – С. 315–316.
19. Швець Т. М. Соціальна дезадаптація підлітків у теоретичному контексті: сутність і причини виникнення / Т. М. Швець // Збірник наукових праць «Педагогічні науки». – 2016. – № 69. – том 3. – С. 49-53.
20. Юр'єва Л. М. Реабілітація підлітків, позбавлених батьківського піклування : монографія / Л. М. Юр'єва, Е. І. Гура. - Дніпропетровськ : Журфонд, 2009. - 117 с.

Додаток А

Оцінка форм конфліктної поведінки (модифікований варіант Басса - Дарки)

Питання (відповідати лише так, чи ні)

1. Якщо я розлючуся, то мені хочеться вдарити когось.
2. Я ніколи не буваю настільки сердитим, щоб кидатися предметами.
3. Я легко дратуюся, але швидко заспокоююся.
4. Якщо мене не попросять по-гарному, я не виконаю прохання.
5. Мені здається, що до мене бувають часто несправедливі.
6. Я не люблю коли про мене говорять щось у мене за спиною.
7. Я не можу удержатися від суперечки, якщо друзі не згодні із мною.
8. Якщо мені траплялося обдурити когось, я відчував (ла) болісні каяття совісті.
9. Мені здається, що я не здатний ударити людину.
10. Коли я дратуюся, то хлопаю дверима.
11. Іноді люди дратують мене просто своєю присутністю.
12. Якщо мені не подобається встановлене правило, мені хочеться його порушити.
13. Іноді мене гризе заздрість, хоча я цього не показую.
14. Я думаю, що багатьом дітям з нашого класу я не подобаюсь.
15. Я вимагаю, щоб люди поважали мої права.
16. Іноді мені на розум приходять думки, яких я соромлюся.
17. Я знаю людей, які здатні довести мене до бійки.
18. Іноді я виражаю гнів тим, що стукаю кулаком по столу.
19. Я часто почуваю себе як порохова бочка, готова вибухнути.
20. Якщо хтось вдає із себе «головного», я завжди поступаю йому всупереч.
21. Немає людей, яких я по-справжньому ненавидів би.
22. Напевно, є досить багато однолітків, які мені заздять.
23. Навіть якщо я злюся, я ніколи не кричу.
24. Школярі, які не хочуть вчитися, повинні відчувати почуття провини.
25. Я рідко даю здачі, навіть якщо хтось ударить мене.
26. Я можу згадати випадок, коли був таким злим, що брав перший предмет і ла його.
27. Я буваю грубуватий стосовно школярів, які мені не подобаються.
28. Коли із мною розмовляють командним тоном, мені нічого не хочеться робити.
29. Звичайно я намагаюся приховувати погане ставлення до однолітків.
30. Іноді мені здається, що наді мною сміються.
31. Якщо хтось дратує мене, я готовий сказати все, що я про нього думаю.
32. Мене гнітить те, що я мало слухаюся своїх батьків.
33. Якщо хтось першим ударить мене, я не відповім йому.
34. У суперечці я часто підвищую голос.
35. Я не дратуюся через дріб'язки.
36. Коли хтось вдає із себе «головного», я роблю все, щоб він не зазнався.
37. Я не завжди одержую те хороше, на що, як мені здається, заслуговую.
38. У мене немає ворогів, які хотіли б мені нашкодити.
39. Я часто погрожую однокласникам, хоча й не збираюся приводити погрозу виконання.
40. Я роблю багато такого, про що згодом жалую.

Продовження додатку А**Ключ до тесту Басса - Дарки**

1.	Фізична агресія	1	-9	17	-25	-33
2.	Непряма агресія	-2	10	18	26	34
3.	Дратівливість	3	11	19	27	-35
4.	Негативізм	4	12	20	28	36
5.	Уразливість	5	13	-21	29	37
6.	Підозрілість	6	14	22	30	-38
7.	Вербальна агресія	7	15	-23	31	39
8.	Почуття провини	8	16	24	32	40

Додаток Б

Питання (не характерно для мене, мало характерно для мене, досить характерно для мене, характерно для мене)

1. Я часто відчуваю потребу в русі.
2. Я не шукаю нових рішень відомих проблем.
3. Я постійно хочу здобувати нові знання.
4. У вільний час я із задоволенням займаюся фізичною працею.
5. Я швидко рахую.
6. Я сильно переживаю, коли здаю іспит менш успішно, ніж очікував (а).
7. Я віддаю перевагу самоті, а не великій компанії.
8. Мені легко одночасно виконувати кілька справ, наприклад, дивитися телевізор і читати.
9. Мені легко виконувати розумову роботу, що вимагає тривалої уваги.
10. Я переживаю, коли виконую завдання не так, як варто було б.
11. Я - легкий (ка) на підйом.
12. Я засмучуюсь, коли виявляю свої помилки при виконанні інтелектуальної роботи.
13. Я легко перемикаюся з однієї справи на іншу.
14. Я швидко вирішую арифметичні завдання.
15. Мені не важко включитися в розмову.
16. Я рухлива людина.
17. Я утомлююся від тривалої розумової роботи.
18. Я легко перемикаюся з рішення однієї проблеми на іншу.
19. Я віддаю перевагу швидкій ходьбі.
20. Моя мова повільна й некваплива.
21. Я часто висловлюю свою думку, не подумавши.
22. Я засмучуюся, якщо мені не вдається щось змайструвати самому (ой).
23. Я люблю інтелектуальні ігри, у яких потрібне швидке прийняття рішення.
24. Я відчуваю незручність через те, що в мене поганий почерк.
25. Я часто відчуваю побоювання того, що можу не впоратися з роботою, яку вимагає розум напруги.
26. Я ранима людина.
27. Я неохоче виконую термінову розумову роботу.
28. Я часто не можу заснути тому, що мені не вдається знайти рішення якоїсь проблеми.
29. Я завжди виконую свої обіцянки незалежно від того, зручно мені це чи ні.
30. Я засмучуюся, посперечавшись із друзями.
31. У мене псується настрій, коли я довго не можу вирішити якусь проблему.
32. Мені легко займатися фізичною працею тривалий час.
33. Я почував (а) би себе дискомфортно, якби на тривалий час був (а) би позбавлений (а) можливі спілкування з людьми.
34. Я ніколи не спізнивався (а) на побачення або на роботу.
35. У мене багато друзів і знайомих.
36. Я регулярно читаю про нові досягнення науки й техніки.
37. Я сильно хвилююся перед майбутнім іспитом.
38. Зазвичай я думаю неквапливо.
39. Мені подобається майструвати речі своїми руками.
40. Я успішно виконую роботу, що вимагає тонких і скоординованих рухів.
41. Мені легко готуватися до декількох іспитів одночасно.
42. Буває, що я говорю про речі, у яких не розбираюся.
43. Моя мова часто випереджає мої думки.
44. Я схильний (на) перебільшувати свої невдачі, пов'язані з розумовою діяльністю.
45. Я люблю брати участь у спортивних іграх, що вимагають швидких рухів.
46. Під час бесіди мої думки часто перескакують із однієї теми на іншу.
47. Мені легко було б здати два іспити в один день.

48. Я почуваю в собі надлишок інтелектуальної енергії.
49. Мені подобаються ігри, що вимагають швидкості й спритності рухів.
50. Мені важко говорити швидко.
51. Мені легко зав'язувати знайомства першим.
52. Я відчуваю досаду, коли у мене не вистачає спритності для участі в спортивних іграх відпочинку.
53. Я швидко думаю, перебуваючи в будь-якій ситуації.
54. Робота, що вимагає повної віддачі розумових сил, відштовхує мене.
55. Я засмучуюся від того, що пишу повільно й іноді не встигаю записувати необхідну інформацію.
56. Я переживаю, коли мене не розуміють у розмові.
57. Я говорю вільно, без запинок.
58. Я охоче виконую фізичну роботу.
59. Мені легко виконувати одночасно кілька завдань, що вимагають розумової напруги.
60. Я волію займатися роботою, що не вимагає великого фізичного навантаження.
61. Я сильно хвилююся під час іспиту.
62. Мені потрібно багато часу, щоб розібратися в тій або іншій проблемі.
63. Як правило, я не вступаю в спілкування з малознайомими людьми.
64. Я легко навчаюся ремеслу (рукоділлю).
65. Мені подобаються завдання на «кмітливість».
66. Я віддаю перевагу одноманітній фізичній роботі.
67. Нерідко я конфліктую із друзями через те, що говорю, не подумавши.
68. Я волію постійно перебувати серед людей.
69. Я пишу швидко.
70. Я швидко утомлююся від фізичної роботи.
71. Я говірка людина.
72. Іноді я перебільшую негативне відношення до себе з боку своїх близьких.
73. У мене часто псується настрій через те, що зроблена мною річ виявляється не зовсім удаюю.
74. Я легко ображаюся, якщо мені вказують на мої недоліки.
75. Під час фізичної роботи я часто роблю перерви для відпочинку.
76. Мені подобається різноманітна ручна праця.
77. Мені легко внести пожвавлення в компанію.
78. Я відчуваю тривогу, переходячи вулицю перед транспортом, що рухається.
79. Мені легко провести пряму лінію від руки (без лінійки).
80. Я можу, не роздумуючи, поставити запитання незнайомій людині.
81. Мене дратує швидка мова співрозмовника.
82. Я із задоволенням виконую розумову роботу.
83. Я вважаю свої рухи повільними й неквапливими.
84. Багато хто вважає мене фізично сильним.
85. Коли я жваво розповідаю про щось, я прибігаю до міміки й жестів.
86. У мене бувають думки, які мені не хотілося б повідомляти навколишнім.
87. Для підготовки до іспитів я витрачаю часу менше, ніж інші.
88. У моїй мові багато тривалих пауз.
89. Мене засмучує те, що я фізично менш розвинений (а), ніж хотілося б.
90. Я сильно хвилююся перед відповідальною розмовою.
91. Я утомлююся, коли доводиться довго говорити.
92. Я почуваю в собі надлишок фізичних сил.
93. Рухи моїх рук швидкі й стрімкі.
94. Я вільно почуваю себе у великій компанії.
95. Мені подобаються завдання, що вимагають постійного перемикавання уваги.
96. Я віддаю перевагу завданням, не пов'язаним з великим розумовим навантаженням.
97. Я волію вирішити завдання до кінця, перш ніж узятися за іншу.
98. Навіть перебуваючи в тісному колі друзів, я залишаюся мовчазним.
99. У роботі по господарстві я легко перемикаюся з однієї справи на іншу.

100. Я вважаю себе майстром на всі руки.
101. Я легко висловлюю свої думки в присутності незнайомих людей.
102. Я досить швидко виконую фізичну роботу.
103. Мене засмучують незначні помилки, допущені при рішенні якогось завдання.
104. Я швидко читаю вголос.
105. Я переживаю через те, що в мене немає досить виражених здатностей для оволодіння ремесла, яке цікавить мене.
106. Я ґрунтовно планую майбутню розумову роботу, щоб уникнути можливих помилок.
107. Я не відрізняюся оригінальністю в рішенні завдань.
108. Мене засмучує, що я недостатньо добре володію ремеслом (рукоділлям).
109. Я сильно хвилююся, коли мені доводиться з'ясовувати відносини із друзями.
110. Я маю потребу в людях, які мене підбадьорюють і утішають.
111. Я намагаюся уникати важкої фізичної роботи.
112. У вільний час мене тягне поспілкуватися з людьми.
113. Я волію подумати, зважити, і лише потім висловитися.
114. На вечірках і в компаніях я тримаюся окремо.
115. Я без особливої роботи зміг (ла) би накреслити складну геометричну фігуру.
116. У компанії я зазвичай починаю розмову першим.
117. Я легко сприймаю швидку мову.
118. У мене повільні рухи, коли я що-небудь майструю.
119. Я швидко вирішую головоломки.
120. Тривала підготовка до іспитів стомлює мене.
121. Я іноді брешу.
122. Я волію виконувати фізичну роботу у швидкому темпі.
123. Мені подобається швидко говорити.
124. Коли я виконую роботу, що вимагає тонкої координації рухів, я відчуваю деяке хвилювання.
125. Я люблю бувати в великих компаніях.
126. Я не намагаюся уникати конфліктів.
127. Я здатний (а) виконувати тривалу фізичну роботу без стомлення.
128. Мені приємні швидкі рухи.
129. Я люблю самоту.
130. Мені легко настроїтися на виконання нового завдання.
131. Мені важко було б зробити потрібну річ своїми руками.
132. Я вважаю себе фізично сильною людиною.
133. Я віддаю перевагу роботі, що не вимагає віддачі інтелектуальних сил.
134. Мені важко втриматися від висловлення зневацька виниклої ідеї.
135. Я з легкістю можу звернутися із проханням до іншої людини.
136. Мені подобається робота, що не вимагає швидких рухів.
137. Я віддаю перевагу повільній, спокійній розмові.
138. Я відчуваю почуття образи від того, що оточуючі мене люди, як мені здається, обходять мною гірше, ніж варто було б.
139. Розумова робота для мене більше приваблива, ніж фізична.
140. Зазвичай я дочитую книгу до кінця, перш ніж узятися за нову.
141. У ручній праці мене дратують найменші неполадки.
142. Я зазвичай повільно виконую інтелектуальні завдання.
143. Я люблю багато читати.
144. Коли я щось майструю, я звертаю увагу навіть на незначні погрішності.
145. Багато хто вважають, що я досить кмітлива людина.
146. У розмові я легко ображаюся по дрібницях;
147. Приступаючи до рішення навіть нескладного завдання, я відчуваю почуття непевності.
148. При спілкуванні з людьми я часто почуваю себе непевно.
149. Я легко переглядаю свої рішення й приймаю нові.
150. Серед моїх знайомих є люди, які мені явно не подобаються.

Ключі до шкал ОФДСІ

ШКАЛИ	ПУНКТИ
Ергичність психомоторна (ЕРМ)	1. 4. 32. 58. 60*. 70*. 75*, 84. 92. III*, 127. 132.
Ергичність інтелектуальна (ЕРІ)	3. 9. 17*. 36. 48. 54*. 82. 96*. 120*. 133*. 139. 143.
Ергичність комунікативна (ЕРК)	7*. 33. 35. 63*. 68. 77. 94. 98*. 112. 114* 125, 129*.
Пластичність психомоторна (ПМ)	11, 13. 39. 40. 64. 66*. 76. 79. 99. 100. 115. 131*.
Пластичність інтелектуальна (ПІ)	2*. S. 18. 41. 47. 59. 95. 97*. 107*. 130. 140*. 149.
Пластичність комунікативна (ПК)	15. 21. 43. 46. 51. 67. 80. 101. 113*. 116. 134. 135.
Швидкість психомоторна (СМ)	16. 19. 45. 49. 69. 83*. 93. 102. 118*. 122. 128. 136*.
Швидкість інтелектуальна (ШІ)	5, 14, 23, 27*, 38*, 53, 62*, 65, 87, 119, 142*, 145.
Швидкість комунікативна (ШК)	20*, 50*. 57, 71, 81*, 85, 88*. 91*, 104, 117, 123, 137*.
Емоційність психомоторна (ЕМ)	22, 24, 52, 55, 73, 78, 89, 105, 108, 124, 141, 144.
Емоційність інтелектуальна (ЕІ)	6, 10, 12, 25, 28, 31, 37, 44, 61, 103, 106, 147.
Емоційність комунікативна (ЕК)	26, 30, 56, 72, 74, 90, 109, 110, 126, 138, 146, 148.
Контрольна шкала (КШ)	29, 34, 42*, 86*, 121*, 150*

Примітка: зірочкою (*) відзначені пункти, що вимагають перекодування (1 = 4) (2 = 3) (3 = 2) (4 = 1).

Схема психомоторної, інтелектуальної та фізіологічної активності підлітка

ПСИХОМОТОРНА СФЕРА		
Низькі значення (12-25 балів)	Середні значення (26-34 бала)	Високі значення (35-48)
Ергичність (ЕРМ).		
Вузька сфера психомоторної діяльності, низький м'язовий тонус, небажання фізичної напруги, низька задіяність у процес діяльності, уникання роботи, рухова пасивність.	Нормальний м'язовий тонус, звичайна рухова активність; середньо-виражене прагнення до фізичної напруги, середня м'язова працездатність.	Висока потреба в русі, «широка» сфера психомоторної активності, спрага психомоторної діяльності, постійне прагнення до фізичної праці, надлишок фізичних сил, висока м'язова працездатність.
Пластичність (ПМ).		
Підвищена схильність до монотонної фізичної роботи, страх, уникання різноманітних форм ручної праці, прагнення до шаблонних способів фізичної діяльності, в'язкість рухів.	Типова для людини гнучкість при перемиканні з однієї фізичної роботи на іншу, середньо-виражена схильність до різноманітних форм рухової активності й різних видів ручної праці.	Висока гнучкість при перемиканні з одних форм рухової активності на інші, високе прагнення до різноманітних способів фізичної діяльності, плавність рухів.
Швидкість (ШМ).		
Загальмованість психомоторики, низька швидкість рухових операцій при виконанні ручної праці.	Загальмованість психомоторики, низька швидкість рухових операцій при виконанні ручної праці.	Високий темп психомоторного поводження, висока швидкість у різних видах рухової активності.
Емоційність (ЕМ).		
Низька чутливість (байдужність) до розбіжності між задуманою моторною дією й реальним результатом цієї дії; відчуття	Середньо-виражена чутливість до невдач у ручній праці, можливі розбіжності задуманої й реальної моторної дії; звичайна	Висока чутливість (сильне емоційне переживання) із приводу розбіжності між очікуваним і реальним результатом ручної

спокою, впевненості в собі при виконанні фізичної роботи, відсутність занепокоєння у випадку невиконання або поганого виконання фізичної роботи.	інтенсивність емоційного переживання у випадку невдач у фізичній роботі.	праці, постійне відчуття неповноцінності продукту фізичної роботи.
ІНТЕЛЕКТУАЛЬНА СФЕРА		
<i>Ергичність (ЕРМ).</i>		
Низький рівень інтелектуальних можливостей, небажання розумової напруги, низька залученість у процес, пов'язаний з розумовою діяльністю, вузьке коло інтелектуальних інтересів.	Середній рівень інтелектуальних можливостей, середньо-виражене прагнення до діяльності, пов'язаної з розумовою напругою.	Високий рівень інтелектуальних можливостей, високий рівень здатності до навчання, постійне прагнення до діяльності, пов'язаної з розумовою напругою, легкість розумового спонукання.
<i>Пластичність (ПМ).</i>		
В'язкість мислення, стереотипний підхід до рішення проблем, ригідність у рішенні абстрактних завдань.	Нормальна гнучкість мислення, середня виразність прагнення до різноманітних форм інтелектуальної діяльності.	Висока гнучкість мислення, легкий перехід з одних форм мислення на інші, постійне прагнення до розмаїтості форм інтелектуальної діяльності, творчий підхід до рішення проблем.
<i>Швидкість (ШМ)</i>		
Низька швидкість розумових процесів, сповільненість виконання операцій при здійсненні інтелектуальної діяльності.	Середня швидкість розумових процесів при здійсненні інтелектуальної діяльності.	Висока швидкість розумових процесів при здійсненні інтелектуальної діяльності.
<i>Емоційність (ЕМ)</i>		
Низька чутливість (байдужність) до розбіжності між очікуваним і реальним результатом дії при виконанні розумової роботи,	Середня виразність емоційних переживань у випадку невдач у роботі, що вимагає розумової напруги.	Висока чутливість (сильне емоційне переживання) із приводу розбіжності між очікуваним і реальним результатом розумової роботи
КОМУНІКАТИВНА СФЕРА		
<i>Ергичність (ЕРМ).</i>		
Низька потреба в спілкуванні, соціальна пасивність, «вузьке» коло контактів, уникнення соціальних заходів, замкнутість.	Нормальна потреба в спілкуванні, «середнє» коло контактів, середньо-виражене прагнення до встановлення нових знайомств, середній ступінь товарищескості.	Висока потреба в спілкуванні, широке коло контактів, тяга до людей, легкість у встановленні соціальних зв'язків, прагнення до лідерства
<i>Пластичність (ПМ).</i>		
Низький рівень готовності до вступу в нові соціальні контакти, ретельне продумування своїх учинків у процесі соціальної взаємодії,	Нормальна готовність до спілкування, типове для середньої людини прагнення до нових соціальних контактів.	Легкість вступу в нові соціальні контакти, легкість перемикавання в процесі спілкування, імпульсивність у спілкуванні, широкий набір комунікативних програм.
<i>Швидкість (ШМ)</i>		
Низька мовна активність, повільна вербалізація, мовна загальмованість.	Звичайна швидкість мовної активності й вербалізації.	Легка й плавна мова, швидка вербалізація, висока швидкість мовної активності
<i>Емоційність (ЕМ)</i>		
Низька чутливість до невдач у спілкуванні, відчуття радості й впевненості в собі в процесі взаємодії з іншими людьми.	Середньо-інтенсивне емоційне переживання у випадку невдач у спілкуванні, типова для людини чутливість до відтінків міжособистісних відносин; середньо-виражена радість і впевненість у собі в процесі соціальної взаємодії.	Висока чутливість (ранимість) у випадку невдач у спілкуванні, відчуття постійного занепокоєння в процесі соціальної взаємодії; непевність, дратівливість у ситуації спілкування.

Анкета

Прізвище _____

Ім'я _____

По-батькові _____

Вік _____

Стать Ч / Ж

Виховують: батьки / один з батьків / опікун

Інші члени родини (ППП, вік, родинні відносини, робота):

Скільки житлових кімнат у квартирі _____

Чи є свої: кімната / стіл _____

Місце роботи, посада, освіта батьків (опікунів): _____

Матеріальне становище родини: незаможні / середній статок / високий рівень статку.

Психологічний клімат у родині, взаємини між: Батьком і матір'ю (батьками) _____

Батьком (вітчимом) і дитиною _____

Матір'ю (мачухою) і дитиною _____

Іншими дітьми _____

Іншими членами родини _____

Особливості виховання: Строгий контроль над поведінкою / обмеження самостійності / гіперопіка / більша самостійність / бездоглядність / співробітництво / протистояння дорослих і дитини / протистояння родини школі / емоційна холодність/

Додаток Г

Результати опитування учнів за методикою Басса - Дарки

ФІО	Фізична агресія	Непряма агресія	Роздратування	Негативізм	Образа	Підозрілість	Вербальна агресія	Провин а	Інд. Ворожості	Інд. Агресивності
Учень 1	9	2	6	1	4	7	8	7	11	23
Учень 2	8	7	4	4	4	2	12	9	6	24
Учень 3	9	5	6	3	7	8	7	5	15	24
Учень 4	9	8	6	3	8	7	7	6	15	22
Учень 5	5	3	7	5	5	9	5	4	14	17
Учень 6	8	2	5	5	7	6	7	8	13	20
Учень 7	6	5	7	4	7	6	10	7	13	23
Учень 8	4	6	9	3	6	3	9	3	9	22
Учень 9	9	6	9	4	7	3	9	6	10	27
Учень 10	10	8	8	3	6	8	11	3	14	29
Учень 11	10	6	6	3	7	9	11	8	16	27
Учень 12	5	6	7	4	7	6	10	9	13	22
Учень 13	9	7	6	4	8	5	9	5	13	24
Учень 14	7	8	5	3	7	2	5	5	9	17
Учень 15	6	3	9	4	4	4	10	6	8	20
Учень 16	3	4	5	2	1	5	7	7	11	15
Учень 17	7	6	4	3	2	5	7	5	7	16

Джерело: побудовано автором на основі емпіричних даних.

Результати опитування учнів за методикою Русалова

Учень	ЕРМ	ЕРІ	ЕРК	ПМ	ПІ	ПК	СМ	ШІ	ШК	ЕМ	ЕІ	ЕК	КШ	ПА	ПА	ІКА	ІЗА	ІЗЕ	ІЗАД
Учень 1	18	30	28	37	21	47	26	37	27	100	95	110	305	66	79	111	370	131	239
Учень 2	7	26	29	22	17	20	28	27	26	33	31	27	23	77	75	91	243	66	177
Учень 3	6	27	31	30	35	25	27	27	39	37	31	41	32	88	79	109	276	91	185
Учень 4	7	32	33	31	28	35	30	33	32	33	30	30	31	96	98	93	287	91	196
Учень 5	13	27	35	35	34	24	35	23	33	37	29	34	39	97	82	100	279	106	173
Учень 6	15	30	32	26	36	26	30	25	39	40	35	27	36	88	78	102	268	111	157
Учень 7	7	22	28	27	28	21	29	28	28	27	22	33	32	77	78	82	237	88	149
Учень 8	15	33	33	30	32	27	29	27	27	37	30	32	27	96	83	99	278	86	192
Учень 9	10	32	35	38	23	29	37	33	19	39	29	34	18	105	99	102	306	60	246
Учень 10	17	29	26	32	26	26	29	36	41	43	40	42	34	87	91	125	303	101	202
Учень 11	6	37	31	43	28	26	26	26	24	41	45	36	31	111	78	122	311	83	228
Учень 12	10	22	21	39	21	18	31	34	26	43	30	37	24	82	83	110	175	71	104
Учень 13	16	39	39	44	26	34	35	33	42	39	32	38	32	122	102	109	333	100	233
Учень 14	10	22	21	39	21	18	31	34	26	43	30	37	24	82	102	109	333	100	233
Учень 15	виключається з вибірки																		
Учень 16	12	32	42	33	28	40	26	36	29	34	30	34	32	107	102	98	307	89	218
Учень 17	8	32	32	36	26	32	35	35	27	37	31	36	27	100	102	104	306	80	226

Джерело: побудовано автором на основі емпіричних даних.

	18	30	28	37	21	47	26	37	27	100	95	110	305	66	239	5	5	7	9	
															вс					
Касимов	7	26	29	22	17	20	28	27	26	33	31	27	23	77	75	91	243	66	177	2 8 5 5
Сергій Кокшарова	6	27	31	30	35	25	27	27	39	37	31	41	32	88	79	109	276	91	185	сер 6 9 7 9
Галина Коробов	7	32	33	31	28	35	30	33	32	33	30	30	31	96	98	93	287	91	196	сер 9 9 9 9
Євгеній Глечиков	13	27	35	35	34	24	35	23	33	37	29	34	39	97	82	100	279	106	173	сер 9 9 6 6
Олексій Маракулін	15	30	32	26	36	26	30	25	39	40	35	27	36	88	78	102	268	111	157	сер 6 6 6 6
Христина Петошина	7	22	28	27	28	21	29	28	28	27	22	33	32	77	78	82	237	88	149	сер 8 8 9 9
Зоя Поповичук	15	33	33	30	32	27	29	27	27	37	30	32	27	96	83	99	278	86	192	сер 9 9 9 9
Олег П'ятаков	10	32	35	38	23	29	37	33	19	39	29	34	18	105	99	102	306	60	246	сер 7 9 5 5
Євгеній Рахімова	17	29	26	32	26	26	29	36	41	43	40	42	34	87	91	125	303	101	202	вс 9 6 7 9
Каміла Сергеева	6	37	31	43	28	26	26	26	24	41	45	36	31	111	78	122	311	83	228	сер 7 9 7 7

Марія Сіголаєв	10	22	21	39	21	18	31	34	26	43	30	37	24	82	83	110	175	71	сер	104	5	9	7	2
Віктор Смирнов	19	Виключається з обробки																		Сер				
Євгеній Ткачук	16	39	39	44	26	34	35	33	42	39	32	38	32	122	102	109	333	100	233	7	6	7	7	
Марія Шандровська	12	32	42	33	28	40	26	36	29	34	30	34	32	107	102	98	307	89	Вс	218	7	9	9	7
Катерина Ясинський	8	32	32	36	26	32	35	35	27	37	31	36	27	100	102	104	306	80	Сер	226	9	9	7	9
Кирило																				Сер				